

Saamenmaan jättiläinen

Toim. Taarna Valtonen & Leena Valkeapää (toim.), *Minä soin – Mun čuojan. Kirjoituksia Nils-Aslak Valkeapään elämäntyöstä*. Rovaniemi: Lapland University Press. 2017, 412 s.

Julkisuudessa viime aikoina esiin noussut keskustelu kulttuurisesta omimisesta on osoittanut surullisella tavalla sen, kuinka tietämättömiä suomalaiset ovat Euroopan ainoan alkuperäiskansan, saamelaisten, elämästä ja kulttuurista. Syitä tietämättömyyteen on varmasti monia, mutta osa ongelmasta juontuu todennäköisesti siitä, että koulukirjoissa saamelaiset ovat hädin tuskin olemassa. Eri mediatkaan eivät tunnu tietävän saamelaisista juuri mitään – silloin harvoin kuin ne saamelaisista jotain sanovat. Mediassa saamelaisten asiat nousevat esiin oikeastaan vain silloin, kun saamelaisalueen luonnonvarat halutaan rahasammoksi suomalaisille tai kansainvälisille yrityksille. Kun saamelaiset asettuvat vastarintaan, heistä tulee hankala alkuperäiskansa, joka on koko ajan valittamassa jostakin. On kuitenkin muistettava, että vaikka saamelaisille on 1990-luvulla annettu kulttuurinen itsehallinto, minkäänlaista sanansijaa heitä itseään koskevissa asioissa heillä ei ole.

Jos haluaa ymmärtää maassamme asuvan alkuperäiskansan elintapoja, arvomaailmaa ja kulttuuria, kannattaa tarttua Taarna Valtosen ja Leena Valkeapään toimittaman muhkeaan tietopakettiin *Minä soin – Mun čuojan. Kirjoituksia Nils-Aslak Valkeapään elämäntyöstä*. Vaikka teos keskittyy yhden kuuluisimmista saamelaisista, Nils-Aslak Valkeapään, elämäntyöhön, tämän kautta avautuu rikas ja monipuolinen kertomus saamelaisten historiasta ja kulttuurista toisen maailmansodan ajoista aina näihin päiviin asti.

Toimittajien kirjoittaman monipuolisen elämäkerrallisen osion jälkeen neljätoista kirjoittajaa kartoittavat Valkeapään elämäntyön eri puolia. Kirjan lopussa on japanilaiseen ketjurunon tradition tapaan kirjoitettu runo, jonka kirjoittamiseen on Valkeapään lisäksi osallistunut neljä muuta kirjoittajaa: Makoto Ōoka, Kai Nieminen, Mutsuo Takahaši ja Rōj Kisaka. Ketjurunon idea on yksinkertainen: yksi kirjoittaa runon alkusäkeistön, toinen sepittää jatkosäkeistön jne. Yhteisöllisen kirjoittamisen liittäminen teokseen on hieno oivallus toimittajilta: se viestittää siitä, kuinka kansainvälistä ja yhdessä muiden kanssa tekemistä Valkeapään taiteellinen toiminta oli.

Artikkelikokoelma nostaa Valkeapään elämäntyön monipuolisesti esiin. Teos on jaettu neljään osastoon, joiden kautta Valkeapään toiminta poliittisena vaikuttajana, alkuperäiskansataistelijana, joikaajana, joiun arvostuksen nostajana ja uuden joiun kehittäjänä, kuvataiteilijana, säveltäjänä, toimittajana, saamen kielen uudistajana ja monena muuna, nostetaan esiin. Monipuolisuus

on tervetullut muistutus siitä, kuinka suuresti hän on vaikuttanut saamelaisten elämään ja kuinka tiiviit yhteydet hänellä oli muiden alkuperäiskansojen edustajiin. Kirjaa lukiessa hengästyttää: miten joku on voinut ehtiä näin paljon!

Kirjallisuudentutkijoille Valkeapää on tietysti ennen kaikkea runoilija, vaikka aluksi etenkin suuren yleisön keskuudessa hänet tunnettiin nimenomaan joikaajana. Vaikka Valkeapää kehitti uutta joikua, hän ammensi paljon aineksia traditionaalisesta pohjoissaamelaisesta joiusta, kuten Marko Joutsen artikkeli osoittaa. Perinnetietoisuus koskee myös kirjallisuutta. Vuokko Hirvosen artikkeli on tärkeä muistutus siitä, että huolimatta Valkeapään suvereenista asemasta saamelaiskulttuurin piirissä, hänkään ei ilmesty saamelaisen kirjallisuuden kentälle tyhjästä vaan taustalla on esi-isiä ja -äitejä, joilta Valkeapää on ammentanut virikkeitä omaan työhönsä.

Valkeapään kaunokirjalliset teokset eivät ole ihan tavanomaisia. Niissä on runojen lisäksi valokuvia, Valkeapään omia piirroksia ja maalauksia, jopa sävellysten notaatioita. Tämä on haaste kirjallisuudentutkijoille: miten tutkia näitä kokoelmia kirjallisuudentutkimuksen välineillä. Yhden mahdollisuuden tällaisen tutkimuksen tekemiseen tarjoaa Kari Sallamaan artikkeli, jossa tekijä analysoi Valkeapään viimeiseksi jääneen kokoelman *Eanni, eannážan* (2001) runojen ja kuvien suhdetta. Valkeapään omien piirrosten ja maalausten lisäksi teoksessa on runsaasti muiden valokuvaajien kuvia ympäri maailmaa. Näin runojen ja kuvien temaattinen yhteys ilmaisee, että runojen lähtökohta on globaali ja että tarkastelun kohteena ovat alkuperäiskansojen kokemat sorron mekanismit ympäri maapallon.

Kuvien ja runojen suhdetta tarkastellaan myös paljon uutta tietoa tuovassa Leena Valkeapään artikkelissa Nils-Aslak Valkeapään kokoelmasta *Jus gazzebiehtar bohkosivččii* (1996). Kokoelma on mielenkiintoinen erityisesti siitä syystä, että kuvituksena ovat Valkeapään äidin Susanna Valkeapään piirrokset. Kuvat ja iso osa runoista ovat vahvasti omaelämäkerrallisia niin piirtäjän kuin kirjailijankin näkökulmasta. Runot ja kuvat välittävät aikaisempien sukupolvien kokemuksia edelleen olemassa olevista ilmiöistä, vaikka moni asia Saamenmaalla on muuttunut. Kokoelmassa kaksi elämää lankeaa yhteen ja kuvat ja runot puhuvat toisilleen sukupolvien yli.

Kuvataiteilijana Valkeapää sanoutui irti valtaväestön tuottamista saamelaisuuden kuvauksista ja alkoi luoda tilalle omaa saamelaista kuvakieltä. Tuija Hautala-Hirviojan artikkeli valottaa hyvin Valkeapään kuvataiteellista tuotantoa, ja mukaan liitetyt kuvat osoittavat Valkeapään omaleimaisuuden myös kuvataiteilijana. Mutta kuvien tekijänäkin Valkeapää nojasi traditioon: Altan kallioppiirrokset, noitarumpujen kuviot ja saamelaisesta käsityötaiteesta kumpuavat ilmaisut olivat hänelle tärkeitä kuvakielen lähteitä.

Pohjoissaamen kielellisiin ilmiöihin pureutuu Taarna Valtosen artikkeli, jossa hän tarkastelee Valkeapään teoksissaan käyttämää kieltä. Vaikka Valkeapäällä ei ollut kykyä kirjoittaa äidinkieltään normitetun ortografian mukaisesti – Valkeapää ei koskaan esimerkiksi opiskellut omalla äidinkielellään – Valtonen

osoittaa, että tästä huolimatta Valkeapää oli taiturimainen kielenkäyttäjä. Hän ammensi aineksia saamelaisesta suullisesta kulttuurista, joiuista ja porosaamelaiden kokemusmaailmasta omaan kielenkäyttöön.

Hanna Mattila ja Kaisa Ahvenjärvi pohtivat artikkelissaan Nils-Aslak Valkeapään merkitystä saamelaisille nykylyyrikoille. Nykyrunoilijat viittaavat usein suoraan Valkeapään runoihin tai ottavat epäsuoremmin kantaa ja etäisyyttäkin Valkeapään tuotantoon niin, että voisi puhua jopa Valkeapään aiheuttamasta taakasta, jota runoilijat joutuvat kantamaan. Mutta eittämätön tosiasia on, että Valkeapää on ohittamaton, kun puhutaan saamelaisesta kirjallisuudesta ja sen kehityksestä 1960-luvulta eteenpäin. Nykyrunoilijoilla on toki oma ääni, mutta selvästi he ovat myös Valkeapään kirjallisia perillisiä.

Valkeapään kansainvälinen toiminta on kenties kaikkein eniten jäänyt syrjään silloin kun hänen elämäntyöstään on puhuttu. Tapio Nykäsen artikkeli valottaa tätä puolta Valkeapään toiminnassa. Valkeapää osallistui ensimmäiseen Alkuperäiskansojen maailmanneuvoston kokoukseen vuonna 1975 ja toimi senkin jälkeen neuvostossa aktiivisesti. Hän oli kolme vuotta neuvoston kulttuurikoordinaattorina. Lisäksi hän toimi Unescossa alkuperäiskansojen asioihin liittyvissä tehtävissä. Hän tunsikin voimakasta sisäistä yhteyttä muihin arktisen alueen alkuperäiskansoihin, ja tuotannossaan hän hahmotteli eräänlaista arktisten kansojen kulttuuriperhettä.

Kun Valkeapään kaunokirjallisesta tuotannosta on löydettävissä univertsaaleilta vaikuttavia asioita ja joitakin saamelaisuuteen liitettyjä ”luonnollisia” ilmiöitä (luontosuhde, poronhoito jne.), *Minä soin* -artikkelikokoelma muistuttaa tavan takaa, että Valkeapää eli sellaista yhteiskunnallisen murroksen aikaa, jolloin saamelaisyhteisön elämä muuttui radikaalisti. Hän toimi aikana, jolloin kansainvälinen alkuperäiskansapolitiikka ja moderni identiteettipolitiikka avasivat uudenlaisia diskursiivisia mahdollisuuksia vähemmistöjen aseman ymmärtämiselle. Hänen runoudestaan on luettu melko yhtenäisiä kertomuksia saamelaisuudesta identiteettipolitiikan ja kolonialismin kautta, ja sinänsä tämä on ymmärrettävä ja oikeutettuakin. Mutta tällainen luenta peittää alleen sen tosiasian, että Valkeapää teki taidetta neljällä vuosikymmenellä, joiden aikana hän tutustui kansainväliseen alkuperäiskansapolitiikkaan. Lisäksi hän matkusti paljon. Tällaisen elämän myötä hänen ajattelunsa kehittyi ja muuttui ja siihen rakentui myös sisäisiä jännitteitä. Yksittäisten, hienojen artikkeleiden ohella kokoelma kokonaisuudessaan on hyvä muistutus myös tästä.

Artikkelikokoelma osoittaa myös hienosti, kuinka Valkeapää todisti elämäntyöllään oikeaksi oman ajatuksensa siitä, että saamelaisuuskaan ei voi jähmettyä ”aidoksi” alkuperäiseksi kulttuuriksi, vaan että kulttuurin, joka pyrkii olemaan elävä, on muututtava kaiken aikaa. Valkeapää itse oli yksi tämän muutoksen moottoreista.

Lea Rojola